

אליעזר ברקוביץ

מאמרים על יסודות היהדות

© כל הזכויות שמורות

ספרים נוספים בהוצאת שלם

ספריית לויתן:

אדמנד ברק – מחשבות על המהפכה בצרפת
פרידריך האייק – הדרך לשעבוד
המילטון, מדיסון וג'יי – הפדרליסט
כסנופון – דיאלוגים סוקרטיים
ניקולו מקיאוולי – הנסיך (עם הוצאת דביר)
ריינהולד ניבור – בני האור ובני החושך
קרל פופר – החברה הפתוחה ואויביה
גוטלוב פרגה – כתב מושגים
מילטון פרידמן – קפיטליזם וחירות

הספרייה להגות דמוקרטית:

סמואל הנטינגטון – התנגשות הציביליזציות
תומס סואל – עימות בין השקפות
אלן פינקלקראוט – בשם האחר: הרהורים על האנטישמיות שבפתח
מרטין לותר קינג הבן, ואח' – אייזיות ודמוקרטיה

אליעזר ברקוביץ
מאמרים על
יסודות היהדות

עורכים דוד חזוני
יוסף יצחק ליפשיץ
תרגום להד לזר

הוצאת שלם, ירושלים התשס"ד

ELIEZER BERKOVITS
ESSENTIAL ESSAYS ON JUDAISM

עורך לשון: אלי גיא
הפקה: מרינה פיליפודי ורחל קביץ

© 2004

כל הזכויות של המהדורה העברית
שמורות למרכז שלם, רחוב הצפירה 22א, ירושלים

עיצוב עטיפה: אריקה הלבני

Cover Illustration: Stone Menora. Bas relief of a menorah
in burial caves of Bet Shearim.

Copyright: Richard N. Nowitz/Visualphotos Israel

מסת"ב 9-14-9-7052-965 ISBN

דאנאקוד 496-1012

Printed in Israel

תוכן העניינים

ז	פתח דבר מאת יוסף יצחק ליפשיץ
ט	מבוא מאת דוד חזוני
	חלק ראשון: תיאולוגיה
3	פרק א המפגש עם אלוהים
21	פרק ב תורה ומדע
30	פרק ג על הקדושה
85	פרק ד אמונה לאחר השואה
	חלק שני: חוק ומוסר
103	פרק ה חוק ומוסר במסורת היהודית
137	פרק ו כוחה של ההלכה ותפקידה
175	פרק ז הגיור ודעיכתה של התורה שבעל פה
187	פרק ח על מיניות ומוסר
210	פרק ט על מושג המשפט במקרא

חלק שלישי: לאומיות

233	פרק י השיבה לחיים לאומיים
252	פרק יא על ריבונות יהודית
264	פרק יב לקראת מנהיגות רבנית מחודשת
272	פרק יג המשבר הרוחני בישראל
283	כתבי אליעזר ברקוביץ
288	מקורות המאמרים
290	הערות
339	מפתח שמות

פתח דבר

בתמונה קבוצתית של הרב יעקב יחיאל ויינברג משנת 1935 עם תלמידיו בבית המדרש לרבנים בברלין נראים כולם בפנים רציניים, כדרך המצטלמים באותם הימים, חוץ מתלמיד אחד שחיוך נסוך על פניו. זה הוא חיוכו של הרב אליעזר ברקוביץ חיוך שלא סר מפניו עד יום מותו. תורתו ההלכתית וההגותית היא בבואה של דמותו האנושית הנלבבת.

הרב ברקוביץ נולד בשנת 1908 ברומניה. הוא למד בישיבת פרשבורג בשנת 1924, ומשם נסע להשלים את לימודיו בבית המדרש לרבנים בברלין. שם ספג מרבו, הרב ויינברג, את משנתו ההלכתית השיטתית והבהירה ואת הרוח של תנועת המוסר מבית סלובודקה. הרב ברקוביץ רכש גם השכלה כללית, ובשנת 1933 קיבל תואר דוקטור לפילוסופיה מאוניברסיטת ברלין. בזמן מלחמת העולם השנייה היגר לאנגליה, משם המשיך לאוסטרליה, אחר כך לבוסטון, ולבסוף הגיע לשיקגו. הוא הוזמן לשמש כמורה לתיאולוגיה ולמחשבת ישראל בהיברו תיאולוג'יקל קולג' בשיקגו. בשנת 1975 עלה לישראל והתגורר בירושלים. הוא המשיך לכתוב עד מותו ב-1992, ובסך הכל פרסם תשעה עשר ספרים ועשרות מאמרים ומסות.

בכתביו של הרב ברקוביץ יש עניין מיוחד לקורא העברי, מכיוון שהם עוסקים בנושאים הנוגעים בלב לבם של החיים הציבוריים של העם היהודי, ובמיוחד לאלו של החיים בישראל: ערכי היסוד של היהדות הנחוצים לבניית חברה בריאה; ההכרח בחיוניות ההלכה כך שתוכל להידרש לענייני השעה

הדוחקים; חשיבותה של האחדות היהודית; ומשמעותה של הציונות, לא רק עבור היהודים אלא לתחיית היהדות עצמה.

בספר זה קובצו שלושה עשר ממאמריו של הרב ברקוביץ שהם בבחינת טעימה על קצה המזלג מיצירתו הענפה. המוקדם שבהם פורסם לראשונה בשנת 1943, במהלך מלחמת העולם השנייה, עת שהה הרב ברקוביץ באנגליה, והמאוחר שבהם נכתב בשנת 1989. מבחינת תוכנם המאמרים נפרסים על קשת רחבה של נושאים, החל בתיאולוגיה, המשך במוסר היהודי ובמודרניות וכלה בציונות. אסופה זו היא אפוא סקירה ראשונה בעברית של כלל מחשבתו של הרב ברקוביץ, אשר היה מוכר עד כה לקוראי העברית בעיקר בזכות כתביו על השואה.

כל המאמרים שכללנו בספר ראו אור במקור באנגלית (אם כי הרב ברקוביץ פרסם בחייו גם בגרמנית ובעברית). דווקא התרגום לעברית הציב בעיה מיוחדת: כתיבתו של הרב באנגלית ברורה וקולחת, וכמוה גם קטעי המקורות הרבים שהוא משלב במאמריו. כך מופיעים בטקסט האנגלי ציטוטים מתורגמים מארמית ומעברית מקראית, והקורא אינו נדרש להתעכב לענייני פרשנות. בחרנו לנסות ולהעניק לקורא חוויית קריאה דומה, ומשום כך מרבית קטעי המקורות התלמודיים מובאים בתרגום לעברית מודרנית. בכל המקרים המקורות מובאים ככתבם וכלשונם בהערות השוליים. המקורות המקראיים נשמרו ככתבם, בדרך כלל עם ניקוד מינימלי, וכתוספת פיסוק מינימלי. יוצאים מכלל זה הם הקטעים שברקוביץ עצמו בחר להגיש בצורת שירה, המנוקדים בניקוד המסורתי המלא. חלק מן הדיון של ברקוביץ במקורות המקראיים אינו אלא ביקורתו על התרגום המקובל לאנגלית, ואת רוב הדיון הזה השמטנו בתרגום.

ספר זה הוא ראשון בסדרה של כתבי הרב ברקוביץ העתידיים לצאת לאור בהוצאת שלם. הסדרה יוצאת לאור בעזרתם של משפחת ברקוביץ, ובמיוחד אברהם ודוב ברקוביץ, ושל מכון ברקוביץ להגות יהודית במרכז שלם, ועל כך נתונה להם תודה מיוחדת.

יוסף יצחק ליפשיץ

ירושלים

פסח התשס"ד

מבוא

במשך קרוב למאתיים שנה מתמודדת היהדות עם ביקורת נוקבת מצד הוגים וחוקרים הגורסים כי היא הפכה לדת מכנית ולגליסטית, שזנחה את האמיתות המוסריות שעמדו ביסוד מורשתה המקראית. בעקבות שפינוזה היו שטענו שגם אם בעבר היו חוקי התורה נחוצים לצורך התגבשותו של עם ישראל הקדום, הרי שכבר בתקופת הנביאים ניכרו בחוקים אלה סימני בלייה, והיום הם בוודאי אינם רלוונטיים כמערכת משפטית מחייבת; לפי גישה זו, דווקא ערכי המוסר המשתקפים בדברי הנביאים הם המסר הנצחי של היהדות. כך למשל, על פי מרטין בוכר, מנציגיה הבולטים של תפיסה זו, עיקר הבעיה בגישה היהודית המסורתית נעוץ בכך שהיא "הופכת את ההלכה לגיבוב של נוסחאות זוטות, ומאפשרת להכרעה האנושית בין מעשים טובים לרעים להידרדר לרמה של פלפול ודקדוקי עניות". כתוצאה מכך, הוא כותב, "הדת כבר אינה מעצבת את הדתיות אלא משעבדת אותה".¹

דעות ברוח זו הגיעו לשיא השפעתן במהלך המחצית הראשונה של המאה העשרים, שעה שתפיסות מודרניסטיות קנו לעצמן אחיזה כה מוצקה בהכרתם של חוקרים יהודים, עד שרבים מהם פקפקו בגלוי בסיכוויי של החוק היהודי – "הלכה", על פי כינויו המסורתי – לשרוד במהלך הדורות הבאים.² אולם בימינו אנו מסתמנת מגמה כללית הסותרת עמדות קיצוניות אלו, מגמה שביטוי מובהק שלה ניתן למצוא במצע שאימצה התנועה הרפורמית בשנת 1999, ובו זונחת התנועה את התנגדותה בת מאה השנים להלכה, וקוראת ל"לימוד מתמשך של מלוא מכלול המצוות" ולחידושם של מנהגים מסורתיים שהתנועה שללה אותם

לפני כן.³ כתוצאה מכך הפכה שוב שאלת מקומו של החוק ביהדות לאקטואלית בעיני חוגים הרחוקים מציבור שוחריה המסורתי, כך שמתבקשת בחינה מחודשת של שאלות יסוד הנוגעות לאופייה ולתפקידה של מערכת חוקים זו: למשל, אם החיים לאור החוק היהודי אינם סותרים את הדרישות המוסריות של הנביאים, מהו אפוא ערכה המוסרי של ההלכה? האם ייתכן שההלכה, אם מבינים אותה כראוי, יכולה למלא תפקיד חשוב בעיצוב האישיות המוסרית, ואף לקדם את התכלית החמקמקה מכל – כינונה של חברה מוסרית?

בזמן ששאלות כאלה תלויות באוויר, מן הראוי לעיין מחדש בכתביו של הרב אליעזר ברקוביץ, שהיה בין הוגי הדעות המעטים בעידן המודרני אשר נדרש לשאלות האלה באופן שיטתי, ומשום כך הוא עשוי להיחשב להוגה החשוב ביותר הדין במוסר היהודי בדור האחרון. הרב ברקוביץ, שנפטר בירושלים בשנת 1992, מוכר בארץ בעיקר בזכות כתביו העוסקים בנושא השואה.⁴ עם זאת, ייתכן כי עבודתו החשובה ביותר היא התחקותו אחר טבעה של המערכת הנורמטיבית היהודית. מפעל זה, המשתרע על פני שישה ספרים ומסות רבות, מציג גישה כוללת למוסר היהודי, המשלבת כבוד להלכה המסורתית כנורמה מחייבת עם אמונה בעליונות הנורמטיבית של הערכים ושל החזון המובעים בדברי הנביאים. גישה זו היא פרי עיונו המקיף במקרא ובספרות הרבנית, אשר הביא את ברקוביץ לשלוש מסקנות חשובות לגבי המוסר היהודי: (א) שלמרות עיסוקו הרב בכללי התנהגות ובכינון מערכת משפטית, עיקר עניינו של החוק היהודי כפי שהוא מוצג במקרא ובתלמוד הוא בערכי יסוד, ושכל ניסיון להציגו כמערכת חוקים נוקשה ותו לא חוטא למהותו; (ב) שהמוסר היהודי, כפי שנוסח על ידי הנביאים והוטבע בהלכה, מתייחס בעיקר לתוצאות מעשיו של האדם, ופחות מכך – לטיב נימוקיו או לכוונתו; (ג) שהיהדות רואה במוסר לא רק משמעת שאותה יש להחיל על שכלו או על רוחו של האדם, אלא בה במידה גם עשייה שיש לשלבה, באמצעות החוק, בהרגלי חייו של האדם כיצור גשמי, כדי שהמוסר יוכל להשיג את תכליתו העיקרית, שהיא קידומו ותיקונו של העולם בפועל.

למותר לציין שאם תיאורו של ברקוביץ אמנם משקף את המוסר היהודי, ייתכן שהרבה מן האש והגופרית שהומטרו על ההלכה במשך שנים רבות יסודן בטעות, ושכעת הדרך סלולה לבחינה מחודשת של השאלה אם אין בשמירת ההלכה בזמננו אנו מן המוצדק והרצוי מבחינה מוסרית. ועם זאת, לא פחות מעניין הוא האור שתפיסתו של ברקוביץ שופכת על טיעוניהם של חלק ממגנייה המושבעים של ההלכה. במאמר זה הקדשתי פרק לכל אחד משלושת עיקרי תפיסתו של הרב ברקוביץ באשר לקשר שבין המוסר היהודי להלכה. כפי שאנסה להראות, כאשר מתייחסים אל העיקרים הללו כאל מכלול, הם עשויים